

TÜRK FİKİR HAYATINDA REFİK HALİT KARAY

Yenal ÜNAL*

Özet

Türkiye’de fikir ve düşünce adamı yetiştirme kuraklığı yaşanmaktadır. Dolayısıyla bu alanda yeni değerlendirmelerde bulunabilmek için tarihî ve edebî şahsiyetlerin fikirlerinden istifade edilmelidir. II. Meşrutiyet döneminden 1960’lara kadar olan dönemde ülkede yaşanan siyasi, tarihî, toplumsal ve geleneksel değişimleri eserlerinde ustaca işleyen Refik Halit Karay’ın, Türk düşünce dünyasına ne gibi katkılar sağladığı konusunda yaptığımız bu incelemede, genel olarak Türk düşünce tarihinin yaşadığı gelişim ve Refik Halit Karay’ın gelişim sürecindeki konumu saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düşünce Tarihi, Refik Halit Karay, Meşrutiyet Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Türkiye.

Absract

Turkey is in a great difficulty in making man of thoughts and science. Thence, to be able to make any evaluation of these issues, it is essential to benefit from great figures of literature and history. The principal aim of this work is to sound what kind of contributions to the world of thought in Turkey were made by Refik Halit Karay who was adroitly treated in his works the political, historical, social and traditional developments during the period from the Second Constitutional Era to 1960’s. This paper also intends to inform about the progress the Turkish world of thought made through the history and to fix the position of Refik Halit Karay within this process as well.

Key Words: History of thought, Refik Halit Karay, Constitutional Era, Republican Era, Turkey.

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Tarih Bölümü. E-posta: yenalunal@yahoo.com.

Kendini batılı düşünce evrimi içinde bir yerlere konumlandırmaya çalışan Türk düşünce dünyası, kendi ufkunu bir türlü batının şafağından başka bir noktaya taşıyamamıştır. Taşıyamadığı içindir ki ne kendini ne de siyasal yaşamı dönüştürme imkânını elde edememiştir.¹ Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı Türk siyasal düşüncesinin temelde siyasal gelişmelere bağlı olduğu tespitini yapmıştır. Bu tespit Türk düşünce dünyasının temel sorunlarına işaret etmektedir. Düşünce ve siyasal gelişmeler arasındaki ilişki bir yanıyla tarihsel bir yanıyla da günceldir. Türkiye’de ağırlıklı olan durum ve konum daha çok güncel gelişmeler içinde belli teorilerin üretilmesi ve bunların bir tarihselliğe ve geleneğe bağlanmamasıdır.² Örneğin Osmanlı aydınları 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, devletin dağılmasını önlemek amacıyla Batıcılık,³ Osmanlıcılık,⁴ Türkçülük⁵ ve İslamcılık⁶ gibi fikirleri tartışmış ve bu fikirler devletin kurtuluş yolu olarak dönemin gazeteci ve aydınları arasında önemli destekçiler bulmuştur.⁷

Cumhuriyetin kurulmasıyla da düşünsel hareketin seyri siyasal gelişmelerden bağımsızlaşmamıştır. Sonraki dönemde çok partili yaşam, askeri darbeler tartışılmıştır. Osmanlı üretim tarzı ve Türk toplumsal yapısının niteliği birçok tartışmaya konu edinilmiş, güncel siyasal gelişmelere bağlı olsa da tarihsel bir niteliğin hâsıl olduğu görülmüştür. Bu kısa tarihsel özet, Türkiye’de düşünce dünyasının kendisini güncel ve siyasal olandan bir türlü bağımsızlaştıramadığını ve her zaman bu siyasal gelişmelerin yorumcusu pozisyonundan kurtulamadığını ortaya koymaktadır. Türk siyasal düşüncesinin,

¹ Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.09.2009.

² Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 4. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 13–25.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960, s. 78–86.

⁴ Osmanlıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları hakkında ayrıntılı malumat için bk. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 18.

⁵ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 64–65; Refik Halit Karay, Turancılık-Türkçülük düşüncesinin kesin bir muhalifi, bir karşıtıydı. Bu düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu’nun 20. yüzyıl başlarında çökmesine neden olacağını biliyor ve bu yüzden İttihat ve Terakki politikalarına çok sert eleştiriler yazıyordu. *Guguklu Saat*, adlı eserinde Turancılık düşüncesi ile ilgili olarak şu ifadelerde bulunmuştur: “*Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında, memleketi kasıp kavuran püsküllü bela Turancılık akımı...*” bk. Refik Halit Karay, *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005, s. 139; Refik Halit Karay, *Sakin Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. bs. İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1940, s. 9.

⁶ Y. Akçura, 1991, s. 18.

⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 7. bs. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 350–364.

düşünsel ve siyasal gelişmeleri tarihsel bir kuram çerçevesinde çözümlediği rastlanır bir olgu ve durum değildir. Yaklaşık iki yüz yıldır içinden çıkılamayan modernleşme tartışmaları bu kısır düşünsel gelişimin hem bir nedeni hem de bir sonucudur. Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, Türkiye’de düşünce alanında derin farklılaşma olmamasına paralel bir şekilde siyaset konusunda da benzer bir durumun söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Hâlâ Türk düşünce dünyası, kendini önemli bir noktaya taşıyamamıştır. Taşıyamadığı içindir ki, ne kendini ne de siyasal yaşamı kendi doğal mecrasına dönüştürme imkânını elde edememiştir.⁸

“Tabi burada dile getirilen görüş körü körüne bir Batı karşıtlığı temelinde kendi fikriyatını kurma çabası değildir. Kendi gelişimini ve düşünsel kaynaklarını doğru bir biçimde teşhis ve tespit etme çabasıdır. Bir toplumun bütün düşünsel evrimi sadece modernleşme bağlamında tartışılmaz. Başka teoriler ve kavramlarla yeni bir mecranın yaratılması gerekmektedir. Bu yaratım işi de güncel politik tasavvurların dışında cereyan etmelidir.”⁹

Türk düşünce serüveninin bir gelenek çerçevesinde değerlendirilmesi oldukça zor ve meşakkatli bir iştir. Bu biraz da düşüncenin kendisini bulması ve tanınması ile ilgili bir durumdur. Ancak sürecin gelip dayandığı yer, somuttan çok soyut, gündelik olandan çok kuramsal, toplumsal olmaktan çok sınıfsal, politik olmaktan çok ekonomik bir niteliğin olmamasıdır. Soyut, kuramsal, sınıfsal ve ekonomik detayları güçlü bir bileşimin yaratılması gerekmektedir. Düşünce dünyasında bir felsefi izleğin yaratılması, oldukça kurak olan bu alanda yeni ve farklı akımların çıkmasına neden olacaktır. Felsefeyle zenginleşmeyen, sosyolojiden beslenmeyen, politik ekonominin öncüllerine bulaşmayan, tarihsel bir geleneği olmaksızın sadece güncel siyasal gelişmelerin ekseninde dönen bir düşünce ortamı, içinden çıktığı topluma ne verimli olabilir ne de dönüştürücü.¹⁰

Bizatihi dönüştürücü olma iddiasındaki düşüncelerin bu niteliği bile tartışma konusuyken böyle bir niteliği olmayan düşünceleri tartışmak çok daha

⁸ K. Kayalı, 2011, s. 24.

⁹ Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.09.2009.

¹⁰ K. Kayalı, 2011, s. 24.

makul bir hareket tarzı olamaz. Türkiye’de fikirsel tartışmalar 1860’da *Tecüman-ı Ahval*’den başlayarak gazete köşelerinden ileri gitmemiştir. Burada gazetenin işlevi küçümsenmemektedir. Fakat yüz elli yıldır aynı mecrada ve aynı şeyleri tartışmak sağlıklı bir durum olmasa gerek. Sorun gazeteler dışında ciddi bir tartışma alanının yaratılmaması ve buna bağlı olarak Türk düşünce hayatının batılı ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ve çağdaş bir seviyeye ulaşamamasıdır.¹¹

“Türk düşüncesi son iki yüzyılda batı kültürü ile temasların çoğalması sonunda yeni bir devreye girmiş ve bu devrede olması gereken seviyede bulunmamasına rağmen yine de gelişme kaydetmiştir. Böylece İslam medeniyeti çevresinde inanç ve düşüncelerin yerine nasıl bir düşünce tarzı doğmuşsa, bu son temaslar çoğaldıkça yeni bir düşünce tarzını benimseme imkânları da meydana çıkmıştır. İslam’dan önceki düşünce kalıntıları o kadar azdır ki, onunla İslami devrin veya ümmet devrinin görüşü arasında tam bir karşılaştırma yapmak mümkün olamamaktadır. Hâlbuki Batı kültürü ile temas ilk kaynaklarına inilecek olursa hayli eski ise de, yenedünya görüşünün meydana çıkması birdenbire olmamıştır. Bu yüzden iki düşünce tarzı uzunca bir süre birbirine tesirsiz yan yana veya birbiriyle uzlaşmaya çalışarak, fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamıştır. Türklerin Müslümanlığa girerken gösterdikleri kesin kararı, Batılılaşmayı kabul ederken göstermemiş olmaları şaşılacak bir şey değildir.”¹²

Batı kültürü önce ekonomik-siyasi alanda sonra değerler alanında dünya görüşü olacak kadar genişlediği zaman 16. yüzyıldan sonra onun gelişme hızına ayak uyduramayan başka kültürler için tek yol kalıyordu: Modernleşmek. Çünkü bu artık, Batı veya Doğu’nun karşılaşması, kapalı eski kültür çevrelerinin alışverişi değil, dünya ölçüsünde karakteri olan yeni kültürel katılmadan başka bir şey olmayacaktı. İki şikkı olmayan bir durumda dahi eski kültür çevrelerinin birbirine oldukça farklı davranışları oldu. İslam-Hristiyan

¹¹ Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.09.2009.

¹² Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs. İstanbul, Ülken Yayınları, 2005, s. 19.

dünyalarının yüzyıllarca süren gerginliği, ikincisinden gelen her tesirin olumsuz karşılanmasına sebep oldu. İslam dünyası kendi yenilgisini açığa vurmak zorunda olduğu zaman dahi bu olumsuz karşılamaya devam etti.¹³

“Türklerin Batı ile ilk temasları Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başlamıştır. Bu olay bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklinde çok geniş ve uzun süreli bir değişmeyi doğurmuştur. Batı Türklerini doğu Türklerinden ayıran bu olay kısa zamanda olmamış ve her yerde aynı başarılı sonuçlara ulaşmamıştır. Çünkü Cermenlerin Akdeniz’e yerleşmesine benzemeyen bu uzun değişme süreci ardından sık sık yeni göçler gelmiş ve şehirleşme hareketi tamamlanmadan hemen arkasından gelen yeni bir göçebe dalgası yerleşmeyi sarsmıştır. Büyük Selçuklulardan sonra Moğol akını ve onun getirdiği yeni Türkmen göçü, ondan sonra üçüncü bir göçebe dalgası (Akkoyunlular, Karakoyunlular vb.) ile sarsılmış, bu göçün dalgaları hemen hemen 16. yüzyıla kadar sürdüğü için tam yerleşme ancak o asırdan başlayabilmiştir.”¹⁴

İslam dünyasının Batı’ya yenilişinin ilk keskin işareti olan Karlofça Antlaşması’ndan (1699) sonra Batı kültürünün hiç değilse, askerlik ve teknik bakımdan üstünlüğü fark edilmeye başlandı. Siyasi iktidar orduyu ve askerî tekniği yenileştirme ihtiyacını duyuyordu.¹⁵ Fakat öğretim ve eğitim sisteminin kuruluşu böyle bir yenileşme yapacak güçten o kadar uzak, batıyla boy ölçüşebilecek yetenekten o kadar mahrum kalmıştı ki, idareciler işe nereden başlayacaklarını bile tam anlamıyla kestiremediler.¹⁶

“Ordu, donanma ve bütün askeri düzenin batı düzeyine çıkartılması sayesinde her şeyin yerli yerine oturacağı ve eski yüzyıllarda olduğu gibi başarıların devamının sağlanacağını düşünen bu idareciler, özellikle reform-rönesans, coğrafi keşifler, bilim ve iktisat alanlarının yanı sıra sosyal ve bürokratik alanlarda da Osmanlı Devleti’nin oldukça ilerisine gitmiş olan batıyla

¹³ H. Z. Ülken, 2005, s. 20.

¹⁴ H. Z. Ülken, 2005, s. 23–24; N. Berkes, 2004, s. 381–386.

¹⁵ N. Berkes, 2004, s. 41.

¹⁶ H. Z. Ülken, 2005, s. 25.

yaşanan uçurumun giderek büyüyeceğini ve sadece ordunun ıslahı ile genel bir başarı sağlayamayacaklarını anlayamadılar.”¹⁷

Batı’yı yakalama adına 18. yüzyılda özellikle Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve İbrahim Müteferrika gibi idarecilerin gayretleriyle Avrupa’dan askeri uzman getirme, matbaanın kullanılarak basım faaliyetlerine başlama, Frenk dillerinden kitap tercüme etme, Avrupa’ya elçi gönderme başta olmak üzere yoğun bir çalışma içine girilmiş, batı örneğinde askeri okullar açılarak modern fizik, matematik, geometri başta olmak üzere pek çok çağdaş bilim ve teknik orduya kazandırılmaya çalışılmıştır.¹⁸

“18. yüzyılın sonlarına doğru yukarıda belirtilen uçurumun kapanması yerine iyice açıldığını bildiren ve bir sonraki yüzyılda Osmanlı Devleti’nin çok daha büyük sorunlarla boğuşacağını gösteren bir gelişme öncelikle İngiltere’de ortaya çıkan ve daha sonra Amerika başta olmak üzere bütün Avrupa’ya yayılan endüstri devrimidir. Artık sanayide insan gücü yerine ondan çok kuvvetli ve hızlı olan makinelerin kullanılmaya başlamasıyla Avrupa devletleri yaklaşık elli yıllık bir süreç içinde denizleri ve karaları aşarak bütün dünyayı gölgesi altına alacaktır.”¹⁹

Bu gölgenin altından kalan ve oldukça hassas ve önemli bir coğrafyada bulunan Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca inanılmaz bir gerileme yaşayacak ve 20. yüzyılda tarih sahnesinde çekilecektir.²⁰

18. yüzyılın sonunda daha önce izah etmeye çalıştığımız üzere bilim, iktisat, ticaret, askerlik ve özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren sanayi gibi pek çok alanda Batı’nın oldukça gerisine düşen Osmanlı Devleti III. Selim (1761–1808) döneminden başlamak üzere büyük bir reform sürecine girmiştir. Padişah kendinden önce gelen birçok padişah ve devlet adamı gibi bir reform sürecine girmiş Nizam-ı Cedit hareketiyle,²¹ devletin bütün kurumlarını Avrupa

¹⁷ N. Berkes, 2004, s. 42.

¹⁸ N. Berkes, 2004, s. 45–66.

¹⁹ Ejder Okumuş, *Osmanlı Devleti’nde Din Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 162–163.

²⁰ N. Berkes, 2004, s. 389.

²¹ N. Berkes, 2004, s. 91–126.

ölçüsüne getirerek batıyı her alanda yakalamaya çalışmıştır.²² Ancak bu amacına tam anlamıyla ulaşamamıştır. III. Selim'in bu çalışmaları, halefi II. Mahmut (D.1785–Ö.1839) tarafından genişletilerek devam ettirilmiş ve çok köklü reform hareketlerine girişilmiştir.²³ Fakat bu reformlar 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarında imparatorluğu çöküşten kurtaramamıştır. Ancak devleti bu vahim durumdan kurtarabilmek amacıyla yapılan yenileşme çabaları, II. Mahmut'un vefatını müteakip de sürdürülmeye çalışılmıştır.²⁴

“I. Abdülmecit döneminde, Mustafa Reşit Paşa tarafından, 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı,²⁵ Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet gibi uygulamalar ise teknik, bilim ve iktisat hususlarının yanı sıra 1789 tarihli Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımının da etkisiyle devletin sosyal ve kültürel anlamda da artık çok büyük sorunlar yaşadığını göstermektedir.”²⁶

Fakat bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen 18. yüzyıldan başlamak üzere özellikle III. Selim ve II. Mahmut devrinin devlet kurumlarında ve onu tamamlamak için öğretim ve eğitim işinde giriştiği geniş reform hareketi, Türkiye'nin modernleşmesi ve Türk düşünce dünyasının istenilen seviyede olmasa bile bazı aşamalar kaydetmesine çok mühim katkıları olmuştur.

“Böyle olmakla birlikte bu devrin cüretli teşebbüsleri henüz fanatizmin ve eski sosyal kurumların gizli ve açık direnmeleriyle karşılaşmaktan geri kalmıyordu. Hükümdar ve birkaç aydın vezirin iyi niyetleri daima başarılı ve tam sonuçlar alamıyordu. Reformcular Batı âlimi getirterek Batı ilmini araştırma metotlarıyla birlikte memlekete yerleştirmeyi düşünürlerken önlerine hep şu iki engel çıkmaktaydı: 1) Modern araştırmayı hatta öğretimi, din için tehlikeli sayan fanatik-skolâstik zihniyet; 2) Modern araştırmanın derin köklerine kadar inmesine

²² Sina Akşin, *Osmanlı Tarihi (1600–1908) II*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 2005, s. 77; N. Berkes, 2004, s. 91–101; H. Z. Ülken, 2005, s. 35–37.

²³ N. Berkes, 2004, s. 169–207.

²⁴ H. Z. Ülken, 2005, s. 38.

²⁵ Türk tarihinde çok önemli bir yere sahip olan “Tanzimat Fermanı” hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Belleten*, c. XXVIII, Sayı 112, Ekim 1964.

²⁶ N. Berkes, 2004, s. 213–248.

sabredemeyen ve her şeyden önce, bilim ve tekniğin gücünün ve hâkimiyetinin ihtiyacına cevap vermesini isteyen bürokratik zihniyet. Birincisiyle savaş kolay olmamıştır. Fakat o nispeten yenilip gerilemiştir. Hatta modern zihniyet, 19. yüzyılın son yıllarından beri eski medresenin içerisine bile kısmen sokulmuştur. Fakat ikincisiyle savaş çok daha güçlü oldu. Bu görüş gerçek ilim zihniyetinin Türkiye’de yerleşmesine büyük bir engel teşkil etmiştir.”²⁷

Nitekim modern Türk düşüncesi Tanzimat’tan beri bu iki safhadan geçmiştir. Evvela, medrese ve tekke ile karşılaşmış, onunla mücadele etmiş, uzlaşmaya çalışmış, nihayet ona galebe çalarak başlı başına varlık olmaya başlamıştır.²⁸

19. yüzyılın ortalarına doğru devletin artık tamamen çöküş evresine girdiği ve kendi egemenlik haklarını dahi büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmeleri sayesinde sağladığı görüldüğünde Tanzimat ve Birinci Meşrutiyetle beraber gelen fikir ve düşünce akımları, kök aldıkları bu iki büyük siyasi gelişmeye tesir etmeye ve devleti çöküşten kurtarmanın çarelerini aramaya başladı.²⁹

Öyle ki Tanzimat’ın ilanı ile Osmanlı Devleti’ne, batı kültürü, sadece askerî ve siyasi alanda değil; edebî, sosyal ve kültürel alanlarda da girmişti.³⁰ Bu dönemde Avrupa kültürüyle sıcak temas kuran Osmanlı aydınları 19. yüzyıldaki kötü gidişin nedenlerini araştırıp,³¹ siyasetle giderek daha fazla ilgilenmişler ve devlet adamları gibi çöküşün önüne nasıl geçileceğini araştırmışlardır.³²

Takvim-i Vekayi, Ceride-yi Havadis, Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkâr, Basiret, Muhbir, Bedir, Hürriyet, İbret gibi gazeteler yayımlayarak³³ ilk defa

²⁷ H. Z. Ülken, 2005, s. 35.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. bs. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 18.

²⁹ H. Z. Ülken, 2005, s. 41.

³⁰ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri (1928 Yılı Yazıları)*, haz. Nejat Sefercioğlu, 2. bs. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 9.

³¹ N. Berkes, 2004, s. 260–268.

³² Niyazi Berkes, Osmanlı Devleti içerisinde aydınları arasında hâsıl olan fikirlere Tanzimat mı yol açmıştır? Yoksa o fikirler Avrupa’dan çoktan hâsıl olmuş olmalarından mı ötürü mü Tanzimat, Tanzimat olmuştur. Sorusunu sormaktadır.

³³ Ramazan Korkmaz, “Yenileşmenin Tarihi, Sosyo-Kültürel ve Estetik Temelleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 29–30.

basın-yayın faaliyetlerine girişmişler edebî alanda roman, hikâye³⁴ gibi türlerde eserler vermeye başlamışlardır.³⁵

*“Buradan hareketle düşüncenin Türkiye’de toplumsal ve siyasal sorunlara çare ararken bulunduğu söylemek yanlış olmaz.”*³⁶

Devletin içine bulunduğu durum nedeniyle bir anda “*Vatan*”, “*Meşrutiyet*”, “*Meclis*” gibi kelimeler kullanmaya başlayan Osmanlı aydınları³⁷ önceki yüzyıl aydınlarından bu manada zengin bir miras alamamışlardı. Eski idareciler sadece Batı’nın tekniğinin alınması ve ordunun o dönemin çağdaş seviyesine çıkarılması amacıyla büyük bir gayret içersine girmişlerdi. İsmi zikredilebilecek birkaç âlim dışında da 19. yüzyılın sözü edilen genç ve dinamik kuşaklarıyla karşılaştırılabilecek muvazenede büyük isimler yetiştirememişti. Bu nedenle 19. yüzyılın yetiştirdiği aydınlar ellerinden savundukları fikirlerin yeni olması ve ülke içinde beslenebilecekleri zengin kaynaklar olmaması nedeniyle doğrultularını Batı’ya yöneltmişlerdi.³⁸ Böylelikle 1860’lardan sonra ülke içerisinde rahat hareket edememeleri ve baskı görmeleri nedeniyle³⁹ Paris ve Londra’da ilk Genç Osmanlılar,⁴⁰ görünmeye başlamıştı.⁴¹

Örneğin bu Genç Osmanlılardan Prens Sabahattin Bey, Paris’e geldikten sonra bütün çabasını bir “*Jön Türk Kongresi*” akdine hasretmiş ve bu konuda bin bir çareye başvurmuştur.⁴²

Prens Sabahattin ve Lütfullah Bey’in bir bildiriyle yapılan çağrı üzerine, Türk düşünce tarihinde de çok önemli bir yer edinen I. Jön Türk Kongresi, 4 Şubat 1902 tarihinde toplanmıştır.⁴³ Kongre ayan üyelerinden, Türk muhibbi ve hürriyet dostu Mösyö Lafeuvre Contalis’in özel ikametgâhında

³⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942, s. 201–211.

³⁵ H. Z. Ülken, 2007, s. 17–19.

³⁶ H. Z. Ülken, 2005, s. 7.

³⁷ N. Berkes, 2004, s. 275–282.

³⁸ Jacob M. Landau, “Cultural and Political Pan-Turkism”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation*, c. 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 192–195.

³⁹ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774–1912)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009, s. 516–517.

⁴⁰ H. Z. Ülken, 2005, s. 57.

⁴¹ Jacob M. Landau, “Cultural and Political Pan-Turkism”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation III*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 192–195.

⁴² Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. bs. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 189.

⁴³ H. Z. Ülken, 2005, s. 133.

toplanmıştı.⁴⁴ Kongreye iştirak eden ve meşrutiyet hareketlerine karışmış başlıca şahsiyetler şunlardı: Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı Paşa, Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Sait, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Doktor Nazım, Doktor Refik Nevzat ayrıca Ermeni ve Rumların ileri gelenleri.⁴⁵ Mezkur kongrede, Osmanlı unsurlarını oluşturan hemen hemen bütün milletler temsil edilmişti. 60–70 kişiye varan bu kongreciler “*Jön Türk*” âleminin ve Padişah II. Abdülhamit muhaliflerinin en tanınmış simaları arasından seçilmişti.⁴⁶

Kongre Prens Sabahattin Bey’in bir konuşmasıyla açıldı ve müzakere esnasında şu iki nokta üzerinde duruldu: a) Yalnız propaganda ve neşriyat ile İnkılap yapılmaz. Buna mebni askerî kuvvetlerin de ihtilal harekâtına iştiraklerini temine çalışmalı. b) Ecnebi hükümetlerin müdahalesini davet suretiyle memlekette ıslahat icrasına tevessül edilmeli. Birinci noktayı İsmail Kemal Bey ortaya atmıştı. İddiasına göre kendisi mühim bir askerî kuvveti temsilen kongreye iştirak etmişti. Bu meselenin umumi celsede müzakeresi makul olamayacağından, eğer heyet-i umumiye tasvip ederse intihapla gelmiş bir komiteye bu hususta izahat verebileceğini söylüyordu. İkinci teklif Ermenilerden gelmişti. Onlar, II. Abdülhamit’in vaat ettiği ıslahatın şimdiye kadar yapılmadığını, bundan böyle de yapılmayacağını, memlekette hakiki inkılabın ecnebi müdahalesiyle kabil olabileceğini iddia ediyorlardı. Hatta Berlin Muahedesi’nin 61. maddesinin ve 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın tatbikini istiyorlardı. Bu vadide söz uzadığından kongre azaları arasında anlaşma sağlanamadı. Bu arada Prens Sabahattin Bey’in müdahalesi, meseleyi, tarafların, memnuniyetini mucip bir duruma sokmuştur. Prens Sabahattin Bey, ecnebi müdahalesinin memlekete daima zarar verdiğini ve bu defa da zarar vermesi melhuz bulunduğunu ve böyle bir talepte bulunmanın akliselim kârı olmadığını söyledikten sonra, ancak ecnebi müdahalesine de ihtiyaç bulunduğunu ve bunu memleket lehine çevirmek lazım geldiğini anlatmış ve düşüncesini şu suretle hülasa etmiştir:

“Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak maksadıyla toplanmış bulunuyoruz. Lakin dâhilde ihtilal çıkarmağa muvaffak olduğu takdirde bu hareketin hüsn-i suretle neticeleneceği

⁴⁴ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 43; A. B. Kuran, 2000, s. 189.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 531.

⁴⁶ A. B. Kuran, 2000, s. 189.

muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında herhangi ecnebi bir hükûmetin iç işlerimize müdahale etmesi kendi menfaati namına, muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için menfaatimize uygun bir hükûmetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dâhilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit bundan istifade etmek emeline düşecek hükûmetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükûmetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal hareketine geçmeliyiz.”⁴⁷

Müzakere salonu bir müddet bu münakaşalarla çalkalandıktan sonra şu yolda yeni bir nokta-ı nazar hasıl olmuştu: “*Müdahaleci Olmayan*” ve o zamanın diliyle “*Âdem-i Müdahale*” Prens Sabahattin Bey’in⁴⁸ izah ettiği şekilde müdahaleye taraftar olanlar ekseriyeti teşkil ediyordu.⁴⁹ Bu hizbi İsmail Kemal Bey temsil ediyordu.⁵⁰

Diğer taraftan bu görüşe şiddetle itiraz eden başka bir görüş hâsıl olmuştu. Bu grubun başını Ahmet Ferit Bey çekiyordu. Ahmet Ferit Bey, Prens Sabahattin’in ileri sürdüğü teklife itiraz etti. O ecnebilerin müdahalesinin işgal ve felaket getireceğini, ancak ecnebilere menfaat temin edeceğini, bu sebepten, ecnebi müdahalesini istemenin vatana ihanet olacağını savundu. Ahmet Ferit’in bu sözleri üzerine, *Meşveret* gazetesi naşiri ve müstakbel Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey ve Boşnak Hoca Kadri Efendi de onu desteklediler. Türklerin bu tutumu üzerine, Ermeniler iş birliğinden vazgeçtiklerini ifade ettiler ve kongre dağıldı. Böylece Ahmet Ferit, Ahmet Rıza Bey’in de dâhil olduğu bir ekalliyet teşkiline sebep olmuş ve sonra o ekalliyet ile beraber *Şura-ı Ümmet* gazetesini tesis ettiler.⁵¹ Açıkça görüldüğü üzere Osmanlı aydınları artık devletin kendi başına içine düştüğü müşkül durumdan kurtulmasından umudu kesmiş ve eyleme dökecekleri faaliyetler ile sonuç alacaklarını düşünmeye başlamışlardır.⁵²

Yine gerek ülke içinde gerek dışında yaptıkları kültürel faaliyetlerle topluma katkı sağlamak ve çöküşün önüne geçebilmek amacıyla Şinasi, Ziya

⁴⁷ H. Z. Ülken, 2005, s. 133.

⁴⁸ T. Z. Tunaya, 1960, s. 69.

⁴⁹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*, 2. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 206.

⁵⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, İstanbul, Baha Yayınları, 1956, s. 321–322.

⁵¹ Ş. Mardin, 1983, s. 184–209.

⁵² N. Berkes, 2004, s. 399–401.

Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi kişilerin yanı sıra Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Mizancı Murat, Ahmet Mithat, İsmail Gaspıralı, Mirza Feth Ali Ahunzade, M. Satı, Emrullah Efendi, Hoca Tahsin, gibi düşünür ve yazarlar da kültürel anlamda büyük çalışmalara imza atarak halkı aydınlatmaya çalıştılar ki, 1865'te resmi olarak faaliyet gösteren⁵³ ve Genç Osmanlılar⁵⁴ olarak adlandırılan bu aydınları, yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında faaliyet gösteren Jön Türkler⁵⁵ kendilerine örnek aldılar.⁵⁶ Genç Türkler de Genç Osmanlılar gibi Osmanlı Devleti'nin kötü gidişinin nedenlerini araştırıp birçok siyasi faaliyete girişmişlerdi. Onlar devletin meşruti yönetimle idare edilmesi hâlinde, bulunduğu vahim durumdan kurtulabileceğine inanıyorlardı⁵⁷ ve bu nedenle başlangıçta umut bağladıkları padişahla, giderek sürtüşmeye başladılar.⁵⁸

Bu sürtüşme 20. yüzyılın ilk çeyreğinde devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Genç Osmanlılar çağdaşlaşma ve dünyaya bakış bakımından Tanzimatçılara nispetle daha ileri batıcı idiler.⁵⁹

Türk edebiyatına oldukça büyük katkıları olan yukarıdaki edebiyatçıların giriştikleri faaliyetler göz önüne alındığında Türk edebiyatının Türk düşünce yaşamından daha özgün olduğunu söylemek mümkün değildir.⁶⁰ Bundan dolayı 1894 tarihinde yayımlanmaya başlanan Türk edebiyatı ve düşünce hayatında çok önemli bir yere sahip olan *Servet-i Fünûn* dergisinin⁶¹ yayın hayatına başlamasından sonra büyük bir ivme kazanan Türk edebiyatının da 20. yüzyılda gelişen, değişen siyasal ve düşünsel yapıdan bağımsız bir hareket yapısına sahip olduğu söylenemez.

Bütün bu izahatlardan sonra bir edebî ve tarihî kişilik olarak **Refik Halit Karay'ın** yukarıda izah edilmeye çalışılan tarihî ve düşünsel gelişim süreci

⁵³ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 17-20.

⁵⁴ N. Berkes, 2004, s. 282-301.

⁵⁵ Refik Halit Karay, Jön Türkler hakkındaki en kesin görüşünü şu şekilde ifade etmektedir. “*Meşrutiyet ilan edilince iş başına geçen Avrupa görmüş, Avrupa'ya kulaktan gönül vermiş sivri akıllı gençler.*” Ayrıntılı bilgi için bk. Refik Halit Karay, *Deli*, 4. bs. İstanbul, İnkılap Yayınevi, s. 109.

⁵⁶ H. Z. Ülken, 2005, s. 97-112.

⁵⁷ T. Z. Tunaya, 1960, s. 64-65.

⁵⁸ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bs. İstanbul, E Yayınları, 1980, s. 567.

⁵⁹ T. Z. Tunaya, 1960, s. 67.

⁶⁰ H. Z. Ülken, 2005, s. 8.

⁶¹ H. Z. Ülken, 2005, s. 139-140.

içerisinde, Türk düşünce ve fikir dünyasında nasıl bir yeri ve önemi vardır? Türk tefekkürünün gelişmesinde nasıl bir konuma sahiptir?

Bu sorulara yaptığımız araştırmalar sonucunda hem olumlu hem de olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşılabiliriz. İlk bakışta nikbin yaradılıştaki bir kişiliğe sahip olan, zevk, güzellik, kadın ve içki düşkünü bir muharririn, Türk düşünce dünyasında ne gibi bir yeri olabilir? Kaldı ki hiçbir zaman büyük edebiyat yapmak ve Nobel ödülü kazanmak gibi bir derdi olmadığını bildiren,⁶² yazın hayatını sürgünler nedeniyle herhangi bir resmi görev alamaması diğer bir ifadeyle memur olamaması nedeniyle para kazanmak zorunda olduğu için yaptığını söyleyen yazarın Türk düşünce tarihi iklimi içinde de bulunmak gibi bir derdi olmadığı görülür.⁶³

Diğer taraftan İstanbul Türkçesi'ni ustaca kullanarak, sade, yalın ve halkın konuştuğu dili hikâyelerinde ustaca kullanan yazar,⁶⁴ 1912 yılında dilde sadeleşme parolasıyla ortaya çıkan Genç Kalemler hareketinden birkaç yıl önce zaten sade ve öz Türkçeyi okuyucuya müjdelemiştir. Aynı hikâyelerde kullanılan güzel Türkçenin yanında hemen hemen ilk defa Anadolu insanının edebiyata girmesi bir diğer ifadeyle Türk köylüsünün Türk edebiyatında yer almaya başlamasını ilk defa o başarmıştır. Bunların da ötesinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla miras kalan ve daha önce değindiğimiz Genç Osmanlı ve Genç Türk düşünce ve fikirlerinin 20. yüzyılda eyleme dönüştüğünde, ulaşmak istediği amacın tam tersi bir yönde bir etki yaratıp yüzyılların mirası büyük bir imparatorluğun yok olmasına nasıl neden olduğunu anlatan; bununla da kalmayıp 1908'den 1960'lara kadar olan dönemin siyasal, toplumsal ve kültürel yapısı ile bu dönemde Türkiye'de yaşanan köklü ve hızlı değişimin, başkalaşan kültür dünyasının yansıtıldığı en önemli kronik, mizah-hiciv, roman ve gazete fıkralarını kaleme alan yazarlardan biri yine odur.⁶⁵ Bu açıdan bakıldığında

⁶² R. H. Karay, 1996, s. 206.

⁶³ Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, İstanbul, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınları, 1960, s. 108-112.

⁶⁴ Ümit Yaşar, "Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halit Karay", *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.

⁶⁵ Yazar bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "*Bizim nesil hayal meyal Ermeni patirtüsü denilen küstahlığı bile hatırlar: 31 Mart'ı yaşamışlar. Sıra harpleri de... 1889-1954 yılları arasında doğum yaşamış olanlar kadar çok şey görmüş, çok iyi ve çok fena günler yaşamış, kafası bin bir hatıra ile dolu, hem eskiyi, hem yeniyi, hem de keşif ve icatların çeşitlisini idrak etmiş insana tarihin hiçbir devrinde rastlanmaz*" Refik Halit Karay, "Çok Şey Gören Bizim Nesil", *Yeni Tanin*, 28 Haziran 1964; *Bir Ömür Boyunca*, 2. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 201.

Refik Halit Karay'ın Türkiye'de gelişen düşünce dünyasında⁶⁶ büyük bir yeri olması gerekir.⁶⁷

Siyasal yapının, edebiyat, tarih, ekonomi, kültür ve hatta gündelik yaşamla iç içe girdiği 1913 ve 1922 yılları arasında birçok edebî şahıs tarafından dönemin en ateşli ve kudretli muharriri olarak kabul edilen Refik Halit Karay'ın, Jön Türk düşüncesinin, Türk milliyetçiliğine, imparatorluğun devlete, ümmetin ulusa, sınırların üç kıtadan Anadolu'ya, Meşrutî yönetimin⁶⁸ Cumhuriyete, siyasal gücün İstanbul'dan Ankara'ya geçtiği, köklerini 19. yüzyıldan alan Türkçülük,⁶⁹ İslamcılık, Batıcılık düşüncelerinin etkisi altında ve Ziya Gökalp'in⁷⁰ “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*”⁷¹ düsturunun Türk düşünce, tarih, edebiyat ve siyasal yaşamına yön verdiği bir devrede⁷² yazdığı fıkralarıyla bu dönüşümü en iyi sorgulayan ve eleştiren edebî simalardan biridir.⁷³

Bunun yanında 1938 yılında ikinci sürgünden döndükten sonra peş peşe kaleme aldığı kronik eserleri ve romanlarında da aile ve aşk temelinde 19. yüzyıldan 20. yüzyıla Türk toplumunun yaşadığı evrim, değişen veya kaybolan değerler ile Türk edebiyatının yaşadığı değişimi okuyucuya en güzel anlatan yazarlardan biri olan Karay'ın birçok bakımdan düşünce ve fikir adamı yetiştirme kuraklığı yaşayan Türkiye'de büyük bir boşluğu da doldurduğunu kabul etmek gerekir.⁷⁴

Vücuda getirdiği eserlerde Anadolu ve Türkiye'den ayrıldıktan sonra Suriye, Lübnan, Irak gibi coğrafyaların⁷⁵ durumunu ve iç dünyasını,

⁶⁶ K. Kayalı, 2011, s. 57.

⁶⁷ Günay Kut, “Türk Edebiyatı”, *İslam Kültürü-İslam'da Kültür ve Bilgi*, c. 5, ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, s. 320–321.

⁶⁸ Erik J. Zürcher, *Turkey (A Modern History)*, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 2004, s. 93–95.

⁶⁹ Türkçülük ideolojisinin Türkiye'de doğup, büyüüp, gelişmesinde rol oynayan en önemli kaynak eser Ziya Gökalp tarafından kaleme alınmıştır. Türkçülük ideolojisinin temelleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 2. bs. İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2003 ve *Kızıl Elma*, İstanbul, Toker Yayınları, 2004.

⁷⁰ Uriel Heyd, *Ziya Gökalp (Türk Milliyetçiliğinin Temelleri)*, çev. Cemil Meriç, İstanbul, Sebül Yayinevi, 1980, s. 75–94; Refik Halit Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2002.

⁷¹ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. bs. İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2004.

⁷² N. Berkes, 2004, s. 422–438.

⁷³ Osman Nuri Ekiz, *Refik Halit Karay (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984, s. 46.

⁷⁴ Alaattin Karaca, “Refik Halit Hala Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.

⁷⁵ Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazuları ile Refik Halit*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943, s. 90.

gerçeklikten romantizme, yerel çevreden egzotik çevreye doğru açılım gösteren,⁷⁶ Türk toplumunun geçirdiği sosyal değişimleri, bunların kişilere yansımalarını, savaş gibi olağanüstü hallerden faydalanan vurguncuları ve ezilen orta sınıf insanını, bir mevki elde edebilmek için çırpınanları, çıkarıcıları, harp zenginlerini, sürgün kavramını, sosyete yaşantısı sürenleri, çeteleri, sultanları, prensesleri, bazı tarih gerçekleri,⁷⁷ iç siyaseti, içtimai hayatı, örf ve adetleri, aileyi, sefaleti, asayişsizliği, şehirleri viraneye çeviren yangınları, Kuvayımilliyeyi, yolları ve nakil vasıtalarını, vergi sistemlerini, siyaseti, politik figürleri, değişen toplumsal yapıyı, İstanbul’u, Halep’i, Beyrut’u, Türk insanını, Türk tarihini, dilini, edebiyatını, sanatını, kadın kavramı gibi birbirlerinden farklı onlarca konuyu işleyen yazar sahip olduğu mükemmel tasvir yeteneği ile bu konularda hazine olarak da addedilebilecek bir külliyyat oluşturmuştur.

Refik Halit Karay’ın yapıtlarının fikirsel, sosyolojik ve tarihî çok büyük bir önemi bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere 1950’lere kadar olan dönemde, Türk toplumunun genel yapısı ve onun ayrılmaz parçası örf, adet, gelenek-görenekler ile toplumsal değişmelerin incelenebilmesi için ilk müracaat edilmesi gereken yazınsal membalar bu eserlerdir. Bu cümleden olmak üzere Refik Halit Karay’ı tarihî bir şahsiyet ve çok önemli bir edebiyatçı olarak yaşadığı ve yazdığı devirde meydana gelen olayları sonraki nesillere ustaca aktarmasından dolayı Türk düşünce tarihi içinde değerlendirebilmek mümkündür. Bu nedenle bugüne kadar yapılan araştırma ve incelemelerde yazara bu yönüyle bakılmamış olması Türk fikir dünyası için büyük bir kayıptır.⁷⁸

Keza Niyazi Berkes ve Hilmi Ziya Ülken gibi yazarlar bile *Türkiye’de Çağdaşlaşma ve Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* isimli Türk düşünce ve

⁷⁶ Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 592.

⁷⁷ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923–1950)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1993, s. 971–976.

⁷⁸ Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa* isimli yapıtında Refik Halit Karay’ın kendinden sonra gelen nesiller için ne kadar önemli bir yazar olduğunu şu şekilde değerlendirmiştir. “Kemalist değerlerin ve bir tür ılımlı sosyalizmin temsilcisi olarak nitelenebilecek Yurt ve Dünya dergisinin Millî Mücadele’ye yatkın, Millî Mücadele’yi destekleyen mizahçılar ve mizah dergileri dururken, Aydede’den ve Refik Halit Karay’dan, daha doğrusu, ism-i müstearıyla Kirpi’den bahsetmesinin bir anlamı olmalıdır. Böylesi bir derginin durgunluk nedeniyle Aydede’ye yönelmesi ve mizahın tarihinden bahsedenerin işin siyasal boyutunu göremeyip, siyasal içerikli mizahı daha sonraki dönemde keşfetmeleri kelimenin tam anlamıyla çelişiktir. Yurt ve Dünya’nın aykırı perspektifindeki yaklaşım gibi, eğer siyasal mizaha vakıf olmak, günümüzde mizahın siyasal boyutu çözümlenmek amaçlanıyorsa, Kirpi’nin Dedikleri’ne kulak vermek gerekmektedir.” Ayrıntılı bilgi için bk. Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994, s. 47.

fikir dünyasını aydınlatan hemen hemen en önemli eserlerinde II. Meşrutiyet dönemi fikir dünyası ile kültürel ve toplumsal gelişmeleri anlattıkları bölümlerde Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Yusuf Akçura,⁷⁹ Abdullah Cevdet,⁸⁰ Ahmet Emin Yalman, Ahmet Ferit, Aka Gündüz, Bahattin Şakir, Faik Sabri, Mehmet Rauf, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Ahmet Ağaoglu, Yahya Kemal, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Orhan Seyfi, Cevdet Kudret, Halide Edip, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Necip Asım gibi birçok edebiyatçı ve gazetecinin anlam ve öneminden bahsederken, bu dönemde yaşanan oluşum ve değişimler içinde Refik Halit Karay'ın yeri ve önemi adına herhangi bir şey söylememişlerdir.⁸¹

Sonuç olarak, Refik Halit'in yukarıda sayılan isimler arasında yer alması gerekmekte midir? 1912 yılında ortaya çıkan ve Ziya Gökalp'ın⁸² tesiri altında Türkçeyi konuşulduğu gibi halka indirgemek ve sadeleşme hareketine girerek Türkçeyi, Arapça ve Farsçanın istilasından kurtarmak için faaliyet gösteren Genç Kalemler hareketinden; dönemin siyasi şartlarının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve 1912'lerden 1922'lere kadar oldukça aktif bir dönem yaşayan Millî Edebiyat hareketi içinde bulunan ve bazılarının isimleri yukarıda zikredilen yazar ve şairlerden çok daha önce 1909'lardan itibaren kaleme aldığı hikâye ve gazete fıkralarında Türkçeyi durağan bir halden canlı, akıcı bir hale getiren, Genç Kalemler hareketinin tam anlamıyla başaramadığı dilde sadeleşme hareketini *Memleket Hikâyeleri* adlı yapıtıyla başaran, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de meydana gelen siyasi, kültürel ve sosyal değişimleri en iyi analiz eden ve eserlerinde bu konuları işleyen en önemli yazarlardan biri Refik Halit'tir.

Bu nedenledir ki Türk fikriyatı üzerine inceleme yapan araştırmacıların *Kirpi'nin Dedikleri*, *Ago Paşa'nın Hatıratı*, *Ay Peşinde*, *Sakin Aldanma*, *İnanma*, *Kanma*, *Üç Nesil Üç Hayat*, *Minelbab İlelmihrab*, *Bir Ömür Boyunca*

⁷⁹ Bu dönem için çok önemli bir aydın olan Yusuf Akçura'nın bazı fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. T. Z. Tunaya, 1960, s. 67.

⁸⁰ Abdullah Cevdet'in siyasi ve mesleki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ş.Mardin, 1983, s. 163-173.

⁸¹ Her iki eserde de -İttihat ve Terakki dönemi mizah-hiciv yazıları- da dâhil hemen hemen hiçbir noktada Refik Halit Karay ile ilgili bir bahis geçmemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, 7. bs. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs. İstanbul, Ülken Yayınları, 2005.

⁸² K. Kayalı, 2011, s. 59.

başta olmak üzere yazarın diğer bütün eserlerini tetkik etmeksizin bu alanda vücuda getirecekleri eserlerde büyük eksiklikler olacaktır.⁸³

Öyle ki Refik Halit'in, bütün eserlerinde yazdıkları geçip gitmiş şeyler olmayıp, hala sadece 1940'lı, 1960'lı yıllarda değil günümüzde de yaşanan gerçekler olduğu apaçık ortadır.⁸⁴ Bu da 20. yüzyılın başlarından günümüze değin Türkiye'de oturmuş bir siyasi düşünce dünyasının bulunmadığını, sürekli eskinin yenilendiğini⁸⁵ gözler önüne sermektedir.⁸⁶

⁸³ K. Kayalı, 1994, s. 15–51.

⁸⁴ K. Kayalı, 2011, s. 85.

⁸⁵ R. H. Karay, *Kirpinin Dedikleri*, 129.

⁸⁶ Ancak Türkiye'nin özellikle Cumhuriyetle yaşıt ya da Cumhuriyetten küçük entelektüelleri, yaşanan zamanı, geçmişin bir sonucu olarak görmekten ziyade geleceğin bir başlangıcı şeklinde nitelermelerinden dolayı, Cumhuriyet döneminin hemen her on yılının bambaşka özellikler taşıdığını sanmışlardır. Bununla bağlantılı bir biçimde 1960 sonrasını Türkiye'de eşi benzeri görülmemiş düşünsel bir patlama olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. K. Kayalı, 1994, s. 44.

BİBLİYOGRAFYA

- AKÇURA 2001 Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yazıları*, 2. bs. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- AKÇURA 1991 *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- AKŞİN 2005 Akşin, Sina ve bşk, *Osmanlı Tarihi (1600–1908) II*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKŞİN 1987 *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.
- BAYDAR 1960 Mustafa Baydar, *Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar*, Ahmet Halit Yaşaroğlu Yayınları, İstanbul, 1960.
- BERKES 2004 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7. bs. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- BERKES 1975 *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- EBCİOĞLU 1943 Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazılarıyla Refik Halit*, İstanbul, Semih Lütfi Kitabevi, 1943.
- EKİZ 1984 Osman Nuri Ekiz, *Refik Halit Karay (Hayatı ve Eserleri)*, İstanbul, Gökşin Yayınları, 1984.
- FIRAT 2009 Ali Haydar Fırat, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radika*, 13.09.2009.
- GÖKALP 2004 Ziya Gökalp, *Kızıl Elma*, 2. bs. Toker Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÖKALP 2003 *Türkçülüğün Esasları*, 2. bs. Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.
- GÖKALP 2004 *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 2. bs. Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2004.
- NİCOLAE 2009 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1912)*, çev. Nilüfer Epçeli, c. 5, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2009.

Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay

- KARACA 2009 Alaattin Karaca, “Refik Halit Hala Aramızda”, *Kitap Zamanı*, 2 Kasım 2009.
- KARAL 2009 *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- KARAL 1964 “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi”, *Bellekten*, c. XXVIII, sayı 112, Ekim 1964.
- KARAY 1996 *Bir Ömür Boyunca*, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1996.
- KARAY 2005 *Guguklu Saat*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2005.
- KARAY 1940 *Sakın Aldanma, İnanma, Kanma*, 2. baskı, İstanbul, Semih Lütfi Yayınevi, 1940.
- KAYALI 1994 Kurtuluş Kayalı, *Keşke Herkes Papağan Olsa*, Ankara, Ay Yıldız Yayınları, 1994.
- KAYALI 2011 *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 4. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- KORKMAZ 2006 Ramazan Korkmaz, “Yenileşmenin Tarihi, Sosyo-Kültürel ve Estetik Temelleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi III*, İstanbul, 2006.
- KURAN 2000 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. bs. Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- KURAN 1956 *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri*, Baha Yayınları, İstanbul, 1956.
- KUT 2008 Günay Kut, “Türk Edebiyatı”, *İslam Kültürü-İslam’da Kültür ve Bilgi*, c. 5, ed. Ekmelettin İhsanoğlu, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.
- LANDAU 2000 Jacob M Landau. “Cultural and Political Pan-Turkism”, *The Great Ottoman-Turkish Civilisation III*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- MARDİN 1983 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*, 2. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- MARDİN 2002 *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Türk Fikir Hayatında Refik Halit Karay

- OĞUZCAN 1963 Ümit Yaşar Oğuzcan, “Sevilen Sanatçılarla Konuşmalar: Refik Halit Karay”, *Yelpaze*, İstanbul, 23 Ocak 1963.
- OKTAY 1993 Oktay, Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı (1923–1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- OKUMUŞ 2005 Ejder Okumuş, *Osmanlı Devleti’nde Din Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.
- TANPINAR 1942 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1942.
- TUNAYA 1960 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- TUNCER 1994 Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- ÜLKEN 2005 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs. Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÜLKEN 2007 *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. bs. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- YERASİMOS 1980 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bs. İstanbul, E Yayınları, 1980.
- ZÜRCHER 2004 Erik J. Zürcher, *Turkey (A Modern History)*, London, I.B.Tauris & Co Ltd, 2004.